PRIKAZ KNJIGE

Dragan Damjanović: Mirogoj: povijest i baština multikonfesionalne nekropole Zagreba

Srpsko narodno vijeće i Artresor, Zagreb, 2026, 403 str.

Izvan središnjih zona umreženog nadzora sada već uobičajenog za javne površine ali i vidljivosti koju društvenom životu priskrbljuje blještavilo modernog grada, groblja nastanjuju sjećanja na osobe i događaje, sjećanja koja od zaborava čuva bogata materijalna kulturna produkcija, arhitektura okvira, spomenici, mauzoleji, ploče, memorijalne građevine. Zagrebački Mirogoj zauzima osobito mjesto u topografiji naslijeđa europskih "nekropola" kao i hrvatskoga glavnoga grada, ne samo kao neuobičajeno elaborirana i velika te inkluzivna u vrijeme osnutka i nastajanja, krajem 19. st., dok je Zagreb tek mali i rubni grad Habsburške Monarhije. Mirogoj je i "heterotopijski" prostor, kako na taj fenomen znamenito ukazuje Foucault, tako da kroz vrijeme odražava dijelove grada i društva koji u njegovoj uobičajenoj kolotečini ostaju zanemareni, potisnuti ili prepušteni fizičkom propadanju ili zaboravu. Religijska, etnička i druga kulturna različitost u društvima koja tu različitost ne tretiraju uvijek i posve kao svoju glavnu snagu i inspiraciju, sigurniji prostor kontinuiteta može pronaći tako i daleko od svjetala dnevne medijske pozornice, na tihim prostranstvima posljednjih počivališta onih koji su svojim prisustvom tu raznolikost za života sukreirali. Istovremeno, kako se da iščitati iz uvoda u ovu znamenitu monografiju, upravo je promjena vlasnika grobnih mjesta te polagano iščezavanje nekih obitelji s nadgrobnih spomenika a tako vjerojatno i iz društvene povijesti, kao i ranjivost građevina Mirogoja u prirodnim nepogodama poput potresa uslijed dugotrajne zapuštenosti, snažan motiv i povod za izradu ovakve knjige. Ona stoga uzima kao važnu zadaću ponuditi, kao dio svoje raznolike i opsežne znanstvene analize, i izvor informacija o minulim događajima i ljudima, zapis koji, nadamo se, može trajati dulje od zanemare-

nih ili izmijenjenih grobnih natpisa. Funkcija groblja kao heterotopije, kao prostornog "drugog" u gradu, time se ne iscrpljuje kada je u pitanju Mirogoj, on nije samo inertna prostorna refleksija nekadašnjeg postojanja zajednica i pojedinaca na ovim prostorima nego i poligon živih odnosa prema prostorima sjećanja i kulturnim identitetima, što je osobito izbilo na vidjelo nakon potresa 2020. Tu slojevitost i kompleksnost središnjeg zagrebačkog groblja kao specifičnog kulturnog urbanog prostora iscrpno i strpljivo te bogato ilustrirano, demonstrira novoizašla monografija Dragana Damjanovića *Mirogoj: povijest i baština multikonfesionalne nekropole Zagreba* u izdanju Srpskog narodnog vijeća i Artresor naklade u Zagrebu, 2026.

Riječ je o knjizi napisanoj i oblikovanoj dostojno temi koju obrađuje, dubljem razumijevanju Mirogoja kao "remek-djela hrvatskog historicizma" (str. 10), čiji arhitektonski okvir spada među najznačajnija groblja i njihove "komplekse" u srednjoj Europi (str. 9). Nimalo iznenađujuće, knjiga je prepoznatljivog velikog formata, finog tiska na nešto više od 400 bogato ilustriranih stranica u boji i samog teksta koji svoj znanstveni karakter oblikuje s paralelnim interesom da u svoj dijaloški prostor dozove i šire čitateljstvo. Ova temeljita studija svoju povijesnoumjetničku analizu, s jasnim dodirnim točkama u povijesti, ali i urbanim i komunikacijskim studijama, izlaže s posebnim zanimanjem za politički, društveni i kulturni kontekst inicijative za izgradnju i razvoja promatranog gradskog prostora, dodijeljenih značenja pripadajućih objekata i arhitektonske cjeline. Čitatelji sa zanimanjem za raznolik i više od pola stoljeća dug promatrani period aktivnog razvoja i sa zanimanjem za razloge današnjeg statusa monumentalnosti Mirogoja koja ga svrstava i među važne zagrebačke turističke postaje, ovdje će pronaći odjednom pristupačno tumačenje i akademski verificiranu interpretaciju, tekst utemeljen na znanstvenoj metodi i izvorima.

Naracija je jasno strukturirana, konzistentno referencirana i oblikovana kao obuhvatna monografija. Autor, redoviti profesor na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kako stoji u biografskoj bilješci, prethodno je objavio 23 knjige i više od stotinu drugih radova iz povijesti moderne arhitekture te je već dvadeset godina javni zagovornik očuvanja baštine arhitektonskog okvira i nadgrobnika. Široko informiran o već objavljenim radovima o problematici Mirogoja, čije doprinose korektno ističe u uvodu i dalje kroz knjigu, autor određuje fokus ove monografije tako da ranije poznate uvide ugrađuje u narativ te nadograđuje novim spoznajama opsežne arhivske

analize. Cilj je knjige predstaviti povijest izgradnje, kontekstualizirati stilsko rješenje i objediniti osnovne podatke o nadgrobnim spomenicima od osnutka do danas uz poseban naglasak na razdoblju do Drugoga svjetskoga rata i staro-me pravoslavnom groblju na Pantovčaku i pravoslavnome dijelu Mirogoja.

Deset tematskih poglavlja tako povezuje postojeća znanja ranije nemale znanstvene produkcije o Mirogoju sa spoznajama istraživanja provedenog za ovu knjigu, ujednačeno pomičući pozornost s analize povijesti umjetnosti na širi društveni kontekst i obrnuto. Poglavlje "Građansko društvo i groblja", koje daje i pregled "oblikovanja groblja u Hrvatskoj u 19. stoljeću", daje širi uvid u razvoj fenomena groblja u ljudskoj povijesti s posebnim naglaskom na moder-nizaciju, razvoj gradova, razdvajanje funkcija kroz prostor (tako da ruku pod ruku s uvođenjem infrastruktura higijene i transporta, posljednja počivališta bivaju uklonjena iz gradskih središta i nastanjenih četvrti u zasebne komplekse i ograđene teritorije) i paralelni rast nacionalnih ideologija te posvećenosti ko-memoriranju povijesti kroz prostorno oblikovanje i komunikaciju urbanim zna-kovljem. "Nova nekropola Zagreba" daje uvid u to kako se navedena promjena očitovala i odvila u Zagrebu. Autor potom zasebna poglavlja posvećuje ključnim oblikovnim strukturama Mirogoja, najprije najpoznatijim arkadama i pavi-ljonima za najbogatije stanovnike. Njih 12 izgrađenih od 20 planiranih, stilski korespondiraju onovremenoj gradnji pogotovo talijanske neorenesanse no to da su projektirani kao ponavljajući niz s visokim kupolama i postavljeni u središnji dio okvira uz glavni ulaz, a ne na samome kraju, specifična je jedinstvenost Mi-rogoja na mapi središnjih europskih groblja (str. 96) te međunarodno prepoznat pokazatelj "dobroga ukusa tadašnje zagrebačke gradske uprave", pogotovo jer je struktura bila veća od onih koje su krasile mnogo veće glavne gradove srednje Europe poput Beča ili Praga (str. 99). Ništa manje važna bila je činjenica da je struktura bila izrazito "heterogena" u pogledu korisnika, njihovih društvenih statusa (od poduzetnika do političara i drugih javnih ličnosti) kao i u "etnokon-fesionalnome" smislu (str. 100). Iduće poglavlje pogled okreće prema katoličkoj kapeli Krista Kralja, postavljenoj, također ne baš uobičajeno, zbog konfiguracije terena, na glavnome ulazu s velikom kupolom, dovršenom nakon raznih duljih odgoda tek krajem 1920-ih; zatim mrtvačnici koja je po sebi bila "tolerantnoga i inkluzivnoga duha kraja 19.st." već po tome što je koriste i nekad i danas "sve vjerske zajednice Zagreba" (str. 115) i upravnoj zgradi groblja.

Slijedi osobito bogato kontekstualizirano, posebno poglavlje o proširenju i daljem razvoju groblja (ostvarenim i neostvarenim planovima) od 1918. nao-

vamo, s posebnim osvrtom na to koliko je Drugi svjetski rat bio "prijelomni događaj" s obzirom da je "nestanak" građana, pogotovo židovskog porijekla itekako oštetio "konfesionalnu raznolikost" Mirogoja (str. 135). Dalji razvoj arkada prekinuo je iz autorove vizure pak "egalitaristički odnos komunističkog društva prema komemoriranju smrti" korištenjem tih posebnih arhitektonskih oblika za imućnije, formi koje su simbolizirale i isticale "velik simbolički, a naposljetku i stvarni kapital" pokojnika (str. 136). Iduće poglavlje o spomenicima pokazuje nam kako je u pitanju "najveća galerija skulpture na otvorenome u Hrvatskoj", što uključuje i autorovu tipologiju i skretanje pogleda na forme koje možda pri uobičajenoj posjeti izmiču pozornosti šetača, kiparske, ali i slikarske radove te arkade kao i nadgrobne spomenike (str. 163—189). Konačno, poglavlje o groblju pravoslavnih, čije prvo groblje prati pojavu pravoslavne zajednice u Zagrebu 1780-ih (str. 191), daje dublji uvid u konfesionalnu raznolikost i specifičnost Mirogoja.

Ovo središnje groblje bilo je, za razliku od monokonfesionalnih starih gradskih groblja, namijenjeno za "gotovo sve vjerske zajednice" koje su u ono vrijeme živjele u Zagrebu (str. 197). Autor s pravom ističe paralelne procese "liberalizacije i polagane sekuralizacije društva" koji su tome doprinijeli (str. 198). Mada pokojnici nisu bili razmješteni "nasumično" već od osnutka po površinama za pokojnike katoličke, pravoslavne, protestantske i židovske vjeroispovijesti, a nešto kasnije i muslimanske, uz nepostojanje zabrane da se pokojnici pokapaju na površinama drugih vjeroispovijesti, multikonfesionalnost je itekako bila svjesna odluka koja je odražavala otvoreno iskazanu vrijednost gradske uprave da će time, kako je 1876. komentirao zamjenik gradonačelnika Đuro Deželić, "oživiti i ona liepa misao zajedničtva" (str. 198).

Posvećenost multikonfesionalnosti posebno se odnosila na arkade, koje autor vidi kao "odraz i demokratizacije društva, pa time i demokratizacije smrti u Zagrebu u 19. stoljeću" (str. 199) te autor nudi detaljan prikaz arkada pravoslavnih, njihovu povijest i prijepis natpisa uz kraće biografske podatke (najčešće zanimanja i uzroka i dobi smrti) pokojnika, po sebi pažnje vrijednih narativa, kao i natpisa i nadgrobnih spomenika znamenitih pokojnika izvan arkada na pravoslavnome dijelu koje autor ujedno fotografski pojedinačno dokumentira. Posebnu pozornost u ovome poglavlju autor posvećuje kapeli Svetih Petra i Pavla koja stoji uz bok parohijskoj crkvi kao "najmonumentalniji sakralni spomenik Srpske pravoslavne općine u Zagrebu" (str. 303).

Kao čitatelj s interesom za identitetske i prostorne procese i fenomene iz pozicije komunikacijskih znanosti i kulturalnih studija, ostao sam istovremeno impresioniran autorovom erudicijom i općenito velikim afinitetom prema njegovu predmetu proučavanja te posljedično s poštovanjem prema ovako opsežnom i vrijednom intelektualnom radu koji nam je autor ostavio u naslijeđe. Iz ovog iskustva čitanja nosim i poticaj i drugim kolegama za nove interdisciplinarne susrete poput ovog, kroz pisanje osvrta iz srodnih mada različitih disciplina i metodologija poput naših. Vrijednost knjige za mene je stoga i u tome što je u meni potaknula dodatna pitanja, čiji odgovori vjerojatno leže izvan korica ove publikacije i pozivaju na nastavak dijaloga. Primarno se to odnosi na nalaz knjige kako je multikonfesionalnost Mirogoja bila rezultat svjesnog planiranja i arhitektonskog oblikovanja te općenito upravljanja, iz čega proizlazi da je bila i pokazatelj tadašnje inkluzivnosti Zagreba. Kao stanovnika ovoga grada ostavila me je ta mogućnost sa stanovitom nelagodom oko toga u kojoj je mjeri to Zagreb bio poslije i takvim ostao (pogledajmo danas primjerice tretman stranih radnika); naime ispada li da je zapravo tolika inkluzivnost (po otvorenosti konfesionalnih područja groblja "drugima", kako sam istaknuo ranije iz ove knjige, čak i jedinstvena u srednjoj Europi) ostvarena i "preživjela" netaknutom tek, kontradiktorno, tamo gdje živih nema, kao heterotopijski prostor koji nas danas zapravo najviše podsjeća na rascjep između aspiracija i stvarnosti? U raspravi o inkluzivnosti u urbanom kontekstu uviđam važnost i aspiracija i stvarnosti, za što je Mirogoj u Zagrebu važan podsjetnik.

Knjiga završava povratkom na svoju točku gledišta iz povijesti umjetnosti te valorizacije naslijeđa, upozorenjem na praksu koja je dio problematike što leži u motivaciji za rad na knjizi: ozakonjenu praksu "uklanjanja i preinačavanja starijih nadgrobnih spomenika" s promjenom vlasnika grobnih mjesta (posljedično, "deložacije" prethodnika), s jedne, i činjenicu "nemara" prema arkadama posebno, s druge strane (str. 335—338). Autorovo upozorenje nije usmjereno samo na promjenu stilskog krajolika, što ponekad uključuje i zamjenu povijesno ili kulturno značajnih natpisa (raznolikih pisama, primjerice) ili spomenika novima. Svjestan "elitističkog" tona sličnih publikacija, autor je odlučno i sam na strani inkluzivnosti, odnosno uključivanja u takvo razmatranje o upravljanju grobljem i natpisa koji su možda manjeg kulturno-povijesnog značaja ali se svejedno tiču "tihe većine" koja ni za života ne boravi u vilama ni nakon njega u arkadama (str. 336—337). Naime, i oni više

i manje značajni zajedno su važni – "svi su … odraz slike jednoga nestalog društva" (str. 336) te su svačiji natpisi vrijedni očuvanja. Autor tako ukazuje i na dublju egzistencijalnu problematiku suvremene prakse brisanja povijesti uklanjanjem ploča prethodnih vlasnika pojedinih mjesta, naime, svojim uklanjanjem materijalnog spomena na ranije umrle, živi mogu pretpostaviti kakva bi sudbina, u sadašnjim okolnostima, mogla snaći i njihove buduće natpise ili spomenike. Upravljanje grobljem zapravo je zato i rasprava o složenosti sjećanja i lakoći zaboravljanja. A činjenica da vrijeme izlaska ove iznimno vrijedne knjige koincidira sa 150. obljetnicom utemeljenja groblja i 100. obljetnicom smrti njegova arhitekta znamenitog Hermana Bolléa, pojačava žurnost potrebnog zaokreta prema očuvanju ove riznice društvenih povijesti i osobnih biografija, za što autor nudi korisne konkretne sugestije i posvećena, argumentirana promišljanja.

Zlatan Krajina
Odsjek za medije i komunikaciju, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu